

Seminarium „Podstawy współczesnej restauracji witraży”

Nysa, 17 listopada 2011 r.

Andrzej Laskowski

historyk sztuki
Oddział Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa
w Krakowie

W POŁOWIE LISTOPADA 2011 R. W NYSIE OD-
było się seminarium niezwykle potrzebne i ze wszech
miar pożyteczne, dotykające kwestii tyleż złożonej, co
zaniedbanej. Co zaskakujące, jego organizacji podję-
ła się instytucja młoda, w zasadzie stawiająca dopiero
pierwsze kroki w obszarze badań i konserwacji zabyt-
ków. Jest nadzieja, że na tym jednym seminarium się
nie zakończy.

Potrzeba wymiany poglądów dotyczących kon-
serwacji witraży oraz wyjście z wiedzą na ten temat
do powiększającego się grona osób zainteresowanych
tą problematyką była dostrzegana od dawna, wciąż
jednak brakowało podmiotu, który podjąłby się tego
zadania, pozostając w zgodzie z profilem swojej dzia-
łalności i swoją misją.

Organizatorem pierwszego, zakrojonego na dużą
skalę seminarium na temat restauracji witraży zostało
istniejące od 2005 r. Centrum Badawczo-Edukacyj-
ne Konserwacji Zabytków, działające przy założonej
w 2001 r. Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej
w Nysie. Powstanie Centrum było współfinansowane
ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regio-
nalnego w ramach Zintegrowanego Programu Opera-
cyjnego Rozwoju Regionalnego. Posiada ono własne,
dobrze wyposażone pracownie konserwatorskie i labo-
ratoria badawcze, które pozwalają na przeprowadzanie

analiz struktury i składu substancji zabytkowych, ba-
dań wytrzymałości i odporności materiałów (w tym
również zabytkowego szkła) oraz wykonywanie prac
konserwatorskich. Centrum może wykonywać wiele
zadań: od specjalistycznych badań obiektów zabytko-
wych i prowadzenia prac konserwatorskich (zarówno

przy obiekcie, jak i we własnych pracowniach), poprzez
sporządzanie dokumentacji i inwentaryzację zabyt-
ków, sprawowanie nadzoru konserwatorskiego nad
pracami i udzielanie pomocy w zdobywaniu środków

1. Gmach Collegium Artium Państwowej Wyższej Szkoły
Zawodowej w Nysie. Wszystkie fot. A. Laskowski, 2011

1. The building of Collegium Artium of the State Vocational
College (PWSZ) in Nysa. All photos by A. Laskowski, 2011

na ochronę zabytków, aż po działalność edukacyjną i popularyzatorską związaną z zabytkami, m.in. poprzez organizowanie wykładów, kursów i szkoleń.

Spotkanie odbyło się w gościnnych progach Collegium Artium Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie, zlokalizowanego u stóp wzniesionego w XVIII w. fortu Prusy, największego i najwyżej położonego elementu obronnego twierdzy Nysa, nad któ-

rym góruje dzisiaj wbudowana weń w I. ćw. XX w. monumentalna wieża Bismarcka. Collegium, usytuowane na stoku wzgórza, otoczone zielenią i oferujące ciekawe widoki na miasto, stanowi funkcjonalną i przyjazną dla studentów przestrzeń, a jego sala konferencyjna z zapleczem umożliwia organizowanie różnorodnych spotkań naukowych i konferencji.

Na początku uczestnicy nyskiego seminarium mieli sposobność poszerzyć swoją wiedzę o goszczącej ich uczelni i Centrum, jak również poznać ich władzę w osobie rektora, prof. Zofii Wilimowskiej, oraz dr. Pawła Karaszkiewicza i mgr Anny Opałki stanowiących merytoryczne i administracyjne kierownictwo Centrum. Następnie Krzysztof Spychała, reprezentujący Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Opolu, nakreślił, w ujęciu historycznym i problemowym, ramy prawne konserwacji zabytków w Polsce. Z kolei Danuta Czapczyńska-Kleszczyńska, prezes Stowarzyszenia Miłośników Witraży „Ars Vitrea Polona”, syntetycznie przedstawiła najciekawsze, wybrane wątki z historii witrażownictwa polskiego w XIX i I. poł. XX w., uświadamiając słuchaczom ogromne bogactwo zasobu witraży znajdującego się na ziemiach polskich,

jak również złożoność problemów ich ochrony, obecnie i w przeszłości.

Drugą, zasadniczą częścią seminarium było wystąpienie dr. Pawła Karaszkiewicza, od wielu lat aktywnie zaangażowanego w konserwację zabytków. Prelegent w trzech blokach tematycznych zawarł najważniejsze tezy całego seminarium, podając przykłady najczęściej występujących uszkodzeń witraży i sposoby ich likwidacji, referując sprawę oszklenia zewnętrznych oraz podkreślając znaczenie właściwej dokumentacji w procesie konserwatorskim.

Referent, dzieląc się swoimi bogatymi doświadczeniami, zwrócił uwagę na złożoność procesu konserwacji witraży, od wstępnych oględzin, prac na rusztowaniu, poprzez demontaż, transport i wszelkie działania przy obiekcie zabytkowym (który współtworzą w przypadku witraża nie tylko szkło i ewentualne warstwy malarskie, ale też ołowiane spoiny i elementy mocujące), aż po jego ponowne zamontowanie na miejscu. Znając problemy z autopsji, w równym stopniu zalecał konkretne prace, co przestrzegał przed działaniami nieprawidłowymi lub niewskazanymi. Akcentował przy tym wagę właściwie dobranych materiałów, preparatów i narzędzi oraz ważną rolę osób wspierających cały proces konserwacji, od właścicieli obiektu, poprzez historyków sztuki i rzeczoznawców, po pracowników urzędu konserwatorskiego.

Znakiem czasów są obecnie szklenia zewnętrzne stosowane rutynowo w oknach mieszczących witraże. Niestety, wiele działań w tym zakresie, prowadzonych

2. Wieża Bismarcka (w czasie konserwacji) górująca nad zabudowaniami PWSZ w Nysie

2. Bismarck's Tower (during conservation) towering over the buildings of the PWSZ in Nysa

3. Audytorium sali konferencyjnej Collegium Artium podczas seminarium „Podstawy współczesnej restauracji witraży”, 17.10.2011 r.

3. The auditorium of the conference room of Collegium Artium during the “Fundamentals of Contemporary Restoration of Stained-glass” seminar, 17.10.2011

4. Wystąpienie Lesława Heine na temat konserwacji średniowiecznych witraży w kościele Mariackim w Krakowie

4. Lesław Heine's speech on the conservation of medieval stained-glass windows in St. Mary's Basilica in Krakow

często przez firmy specjalizujące się wyłącznie w pracach budowlanych (choćby i konserwatorskich), przynosi efekt odwrotny do zamierzonego. Szczelne wypełnienie szklanego otworu i pozbawienie przestrzeni między witrażem a szkleniem jakiegokolwiek wentylacji sprawia, że zabieg taki może okazać się dla zażytkowego witraża zabójczy. Stąd też należy dążyć do sytuacji, gdy wentylacja tej przestrzeni odbywa się od wnętrza budynku, najlepiej dzięki stworzeniu warunków dla ruchu powietrza powyżej i poniżej witraża (można to osiągnąć np. poprzez zamontowanie witraża bliżej wnętrza niż pierwotnie, a w jego miejscu wstawienie szklenia zewnętrznego). W efekcie kondensacja pary wodnej i zabrudzenie pojawią się na usytuowanym za nim szkłem ochronnym, a nie na samym witrażu. Dokładne omówienie tego zagadnienia przez Pawła Ka-

raszkiewicza pozwoliło m.in. na ujawnienie, iż metody sprawdzone w tym względzie w innych krajach, przeniesione na polski grunt bezkrytycznie, mogą okazać się zgubne, co wynika nie z zastosowania złych materiałów czy konstrukcji, ale z odmiennych uwarunkowań klimatycznych.

W kwestii dokumentacji prelegent zwrócił przede wszystkim uwagę na konieczność dokumentowania dzieła na wszystkich etapach prac, zarówno przed jego demontażem, w pracowni przed pracami i w ich trakcie, jak i po ich zakończeniu. Uczulił też na dokumentowanie dzieła w formie i fotograficznej, i rysunkowej, w powtarzalny sposób (te same miejsca na kolejnych

etapach prac), z zastosowaniem miary, przy różnym oświetleniu, wg spójnego systemu oznaczeń i podziału na pola.

Uzupełnieniem wystąpienia Pawła Karaszkiewicza było omówienie przezeń zakresu działań podejmowanych przez Corpus Vitrearum Medii Aevii (CVMA), w tym zaleceń konserwatorskich, jakie organizacja ta wydała, opierając się na swym ponadpółwiecznym doświadczeniu w prowadzeniu badań i konserwacji witraży (nie tylko średniowiecznych). Zalecenia te, w przekładzie na język polski, zostały – wraz z innymi referencjami o charakterze bibliograficznym – przekazane wszystkim uczestnikom seminarium w formie elektronicznej, na specjalnie przygotowanych z tej okazji płytach CD.

Blok zamykający seminarium został poświęcony konkretnym przykładom interwencji konserwatorskich dokonanych w ostatnich latach tudzież związanych z witrażami problemom aranżacyjnym.

Lesław Heine przypomniał okoliczności najbardziej spektakularnej akcji konserwatorskiej w Polsce ostatnich lat, którą przeprowadził w latach 90. XX w. wspólnie z Pawłem Karaszkiewiczem, przy wsparciu historyków sztuki: Lecha Kalinowskiego i Heleny Małkiewiczówny. Prace te dotyczyły jednego z najcenniejszych zespołów witrażowych w naszej części

Europy – średniowiecznych oszkleń usytuowanych w oknach zamykających prezbiterium krakowskiego kościoła Mariackiego. Wystąpienie pokazało, jak dużo warsztatowo dała autorom ta konserwacja, a zarazem jak wiele w kolejnych latach zdobyli oni nowych doświadczeń pozwalających im w kilku punktach krytycznie patrzeć dzisiaj na ówczesnie obowiązujące metody konserwatorskie w tej dziedzinie, w tym także zastosowane w dobrej wierze w kościele Mariackim.

Sławomir Oleszczuk, odbiegając nieco od tematyki witraży, przedstawił złożoność procesu konserwacji, jaki przeprowadzono przy unikatowym dziele ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie – wykonanym w technice egglomizacji – niewielkim, XVII-wiecznym ołtarzyku pochodzącym z fary w Bieczu. Stan tego wyjątkowego obiektu od dłuższego czasu był tak zły, że nie było możliwe umieszczenie go w stałej ekspozycji w muzeum. Jego konserwacja ujawniła kiepski stan konstrukcji oraz warstw malarskich i folii pokrywających szklane płytki tworzące ołtarz, dlatego konserwatorzy byli zmuszeni do zastosowania niestandardowych metod, wykorzystując m.in. możliwości grafiki komputerowej do scalenia estetycznego poszczególnych części obiektu. Jak zapowiedział referent, efekt końcowy kontynuowanych wciąż prac będzie można w pełni podziwiać w 2012 r., kiedy to ołtarzyk ma zostać pokazany publicznie w krakowskim muzeum.

Tajemnice warsztatu konserwatorskiego odsłoniły również początkujące w tym fachu Marta Kamińska i Hanna Sowińska, które skupiły się na kwestii rekonstrukcji brakujących lub zniszczonych fragmentów witraży historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem

witraża z przedstawieniem św. Piotra. Z kolei Marta Sienkiewicz spojrzała na problem dopasowania nowych witraży do historycznych pomieszczeń, pokazując na kilku wybranych przykładach różne możliwości aranżacyjne wnętrza sakralnych oraz wielość aspektów wymagających uwzględnienia przy tego typu projektowaniu.

Seminarium nyskie zgromadziło około 70 słuchaczy, którzy przyjechali tu z różnych stron południowej Polski, od Krakowa (a nawet Lwowa!) po Wrocław. Byli to reprezentanci różnych specjalności: konserwatorzy, witrażownicy, historycy sztuki, muzealnicy, pracownicy służb konserwatorskich i studenci. Jak się wydaje, seminarium spełniło oczekiwania, a zarazem rozbudziło nadzieję na cykliczność tego typu spotkań. Mogłyby one służyć poświęceniu większej uwagi kolejnym, konkretnym problemom konserwatorskim w tym obszarze, z położeniem nacisku na prezentację i wymianę poglądów przez możliwie szerokie grono fachowców w tej dziedzinie oraz bardziej namacalne obcowanie z podmiotami dyskusji, czyli witrażami.

W świetle zapowiedzi Pawła Karaszkiwicza kolejne spotkania obejmujące tematykę restauracji witraży mają szansę się urzeczywistnić. To dobry znak, bo są one potrzebne. Nie tylko w Nysie. ■

Dr Andrzej Laskowski, absolwent Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, starszy specjalista w Oddziale Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Krakowie, asystent na Wydziale Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. W swych badaniach koncentruje się na historii urbanistyki, architektury i sztuki witrażowej XIX i początku XX w.

Summary

The “Fundamentals of Contemporary Restoration of Stained-glass” seminar Nysa, 17th November 2011

The Research and Education Centre for the Conservation of Monuments in Nysa organised a seminar on the restoration of stained-glass on 17 November 2011. The Centre functions within the structures of the local State Vocational College under the supervision of Paweł Karaszkiwicz, PhD – a well-known conservator from Kraków and a lecturer at the Academy of Fine Arts there. After an introduction regarding the legal

basis (Krzysztof Sychała) and the collection of stained-glass windows in Poland (Danuta Czapczyńska-Kleszczyńska), an extensive lecture was delivered on the modern methods of stained-glass restoration, based on the speaker's (Paweł Karaszkiwicz) many years' experience and his international connections, among others, as a participant in the works of the *Corpus Vitrearum Medii Aevi* (CVMA) Polish National Committee. This detailed lecture was complemented by speeches delivered by several participants, mainly conservators of works of art, who presented their activities in the field of the conservation of artistic glass from various epochs, in particular stained-glass, or regarding the arrangement of new glazing in historic interiors.